

РОЗДІЛ 8 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.2.01:114

НОРМАТИВНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА В ОСНОВНИХ ТИПАХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ СИСТЕМ СУЧАСНОСТІ

NORMATIVITY OF CRIMINAL LAW IN MAIN TYPES OF MODERN CRIMINAL LEGAL SYSTEMS

Вечерова Є.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права, докторант
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Статтю присвячено розгляду нормативності кримінального права в романо-германському, англо-саксонському, мусульманському, соціалістичному та постсоціалістичному типах кримінально-правових систем. Стверджується, що в романо-германському типі кримінально-правових систем право є основним регулятором суспільних відносин, функціонування якого не перебуває у прямій залежності від інших чинників соціального життя, особлива значущість надається ідеї законності, має місце прагнення до писаного права і відмова від прецедентного та звичаєвого права, кодифікація більшості кримінальних законів. Специфіка нормативності кримінального права в англо-саксонському типі кримінально-правових систем проявляється в особливій ролі прецеденту, який є не тільки головним джерелом права, а й методом, котрий дозволяє вирішити майже будь-яке питання, що виявилось у правовому полі. Релігійний чинник є невід'ємним елементом нормативності кримінального права у мусульманському типі кримінально-правових систем. Ідеологічний складник є частиною визначення характеру нормативності кримінального права у соціалістичному типі кримінально-правових систем. Самобутність нормативності кримінального права у постсоціалістичному типі кримінально-правових систем полягає у тому, що має місце примат публічного права над приватним, підвищена роль держави у приватних справах, а в концепції правового статусу особи обов'язки переважають над правами, кримінальне законодавство має повністю кодифікований характер; єдиним формальним джерелом кримінального права є кримінальний закон.

Ключові слова: нормативність кримінального права, романо-германський тип кримінально-правових систем, англо-саксонський тип кримінально-правових систем, мусульманський тип кримінально-правових систем, соціалістичний тип кримінально-правових систем, постсоціалістичний тип кримінально-правових систем.

Статья посвящена рассмотрению нормативности уголовного права в романо-германском, англо-саксонском, мусульманском, социалистическом и постсоциалистическом типах уголовно-правовых систем. Утверждается, что в романо-германском типе уголовно-правовых систем право является основным регулятором общественных отношений, функционирование которого не находится в прямой зависимости от других факторов социальной жизни, особая значимость придается идее законности, имеет место стремление к писаному праву, отказ от прецедентного и обычного права, кодификация большинства уголовных законов. Специфика нормативности уголовного права в англо-саксонском типе уголовно-правовых систем проявляется в особой роли прецедента, который выступает не только как главный источник права, но и как метод, который позволяет решить практически любой вопрос, который оказался в правовом поле. Религиозный фактор является неотъемлемым элементом нормативности уголовного права в мусульманском типе уголовно-правовых систем. Идеологическая составляющая является частью определения характера нормативности уголовного права в социалистическом типе уголовно-правовых систем. Самобытность нормативности уголовного права в постсоциалистическом типе уголовно-правовых систем заключается в том, что имеет место превалирование публичного права над частным, повышена роль государства в частных делах, а в концепции правового статуса личности обязанности преобладают над правами, уголовное законодательство носит полностью кодифицированный характер; единственным формальным источником уголовного права является уголовный закон.

Ключевые слова: нормативность уголовного права, романо-германский тип уголовно-правовых систем, англо-саксонский тип уголовно-правовых систем, мусульманский тип уголовно-правовых систем, социалистический тип уголовно-правовых систем, постсоциалистический тип уголовно-правовых систем.

Article considers normativity of criminal law in the Roman-Germanic, Anglo-Saxon, Muslim, socialist and post-socialist types of criminal legal systems. It is alleged that inside the Roman-Germanic legal system the law is the main regulator of social relations, the operation of which is not directly depending on other factors of social life, particular importance is given to the idea of legality, the pursuit of written law, rejection of the case and customary law and codification of the vast majority of criminal laws takes place. Specificity of normativity of criminal law in the Anglo-Saxon criminal legal system appears in the special role of precedent, which serves not only as the main source of law, but also as a method that can solve almost any problem in the legal field. The religious factor is an essential element of normative criminal law in the Muslim type of criminal legal systems. The ideological component is part of the definition of normative nature of criminal law in the socialist type of criminal legal systems. Originality of normativity of criminal law in the post-socialist type of criminal systems is that there is a primacy of the private over public law, the increased role of the state in private affairs, and obligations prevail over the rights in the concept of legal person status, criminal law is fully codified; the only formal source of criminal law is criminal law.

Key words: normativity of criminal law, Roman-Germanic criminal legal system type, Anglo-Saxon criminal legal system type, Muslim type of criminal legal systems, Socialist type of criminal legal systems, Post-Socialist type of criminal systems.

Постановка проблеми. Більшість сучасних наукових пошуків (не лише у сфері кримінального права, а й у галузі юриспруденції загалом) мають одну істотну ваду: вони перебувають майже в одній точці часу і простору, оскільки будують свої доктрини виключно на підставі того права, яке можна досліджувати «тут і тепер» [1, с. 6]. Водночас існує потреба як статичного, так і динамічного [2, с. 33–34], як аналітичного, так і прогностичного вивчення правової (кримінально-правової) матерії [3, с. 520]. Ця вимога обґрунтовується тим, що, коли, наприклад, ідеться про правову систему (її складники), то потрібно зважати на те, що вона перебуває у постійних змінах, тобто відбувається зміна станів, змінюються параметри, які визначають стан правової системи [2, с. 33–34].

Стан опрацювання. Аналіз останніх досліджень показує, що нормативність була предметом жвавого дискурсу переважно на рівні теорії держави та права (наприклад, С.І. Вележев, Я.В. Гайворонська, Л.І. Заморська, Е.Г. Ліпатов, І.А. Полонка), соціології (В.Д. Плахов) та філософії права (наприклад, Р.О. Кабальський). У кримінально-правовій площині нормативність права спеціально не вивчалась. Аналізу підлягали лише окремі проблеми, які так чи інакше перетинаються із заявленою темою, наприклад, кримінально-правова заборона (С.О. Маркунцов), джерела кримінального права (О.М. Бібік, К.В. Ображиев, В.В. Кулигін), взаємозв'язок кримінального права з іншими соціальними регуляторами (О.І. Бойко, Е.В. Георгієвський, С.В. Тасаків) тощо.

Зважаючи на вищевикладене та спираючись на положення теорії аутопоезису, правової герменевтики, цивілізаційний підхід до права та культурологічний вимір кримінально-правових пошуків, метою статті є розгляд специфічних рис і провідних тенденцій розвитку нормативності кримінального права в основних типах кримінально-правових систем сучасності.

Виклад основного матеріалу. Специфікою інтерпретації терміна «простір» щодо контексту репрезентованого дослідження є те, що останній ми будемо розуміти як фрактальне явище, яке об'єктивується у кримінально-правових системах сучасності та має, зокрема, психосоціокультурну зумовленість.

Враховуючи вчення про правові системи сучасного світу, розроблені у вітчизняній теорії держави та права, можна виокремити такі типи кримінально-правових систем: романо-германський (західноєвропейський континентальний), англо-американський (англосаксонський), мусульманський, соціалістичний та постсоціалістичний [4, с. 70].

Саме в контексті вказаних кримінально-правових систем коротко будуть розглянуті основні характеристики і провідні тенденції розвитку нормативності кримінального права у просторі.

Так, **романо-германський (західноєвропейський континентальний) тип кримінально-правової системи** базується на ідеях і принципах, характерних для романо-германської правової сім'ї, що є поширеною у державах Західної Європи (наприклад,

Франція, Німеччина, Італія, скандинавські держави тощо).

Як відомо, домінуюче праворозуміння у романо-германському праві зумовлене культурно-правовими традиціями, що сформувались і розвивались під впливом рецепції римського права, заснованого на принципі верховенства права, а також пов'язаного з визнанням привілейованого статусу приватного права стосовно публічного [5, с. 7].

У цьому типі кримінально-правових систем право є основним регулятором суспільних відносин, функціонування якого не перебуває у прямій залежності від чинників соціального життя, хоча повністю не виключає його впливу [5, с. 8]. Особлива значущість надається ідеї законності.

У західноєвропейській правовій культурі особливу вагу має принцип законності, що є наслідком його логічної пов'язаності з базовими системоутворюючими ідеями правосвідомості, а також визнання його значущості як засобу реалізації найбільш важливих для цієї культури цінностей [6, с. 3, 12].

Щодо безпосередньо нормативності кримінального права, то для романо-германського типу кримінально-правових систем є характерним прагнення до писаного права і відмова від прецедентного та звичаєвого права, кодифікація більшості кримінальних законів [4, с. 70].

Кримінально-правова доктрина відображає теоретичні концепції так званої «класичної школи» кримінального права, що виникла наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Основні концептуальні ідеї цього напрямку кримінально-правової думки – ідея індивідуалізації кримінальної відповідальності та концепція залякування потенціальних злочинців шляхом посилення жорсткості покарання – зберігають свою значущість у сучасний період [4, с. 70].

Кримінальне законодавство європейських держав відрізняється широким підходом щодо розуміння кримінально караного діяння, яке включає не лише злочини, а й проступки, що об'єднуються у єдину категорію «кримінальні правопорушення» або «протиправні діяння». Розмежування між цими поняттями проводиться за ступенем тяжкості діяння. У кримінальному законодавстві поширене формальне визначення поняття злочину, відсутнє загальне визначення покарання, його сутності і цілей [4, с. 70].

Англо-американський (англосаксонський) тип кримінально-правової системи характерний для держав, що належать до правової сім'ї загального права (Великобританія, Ірландія, США, Канада, Австралія).

У загальному прецедентному праві, як і в романо-германському, домінуюче праворозуміння має віддиференційований характер, а його найважливіша характеристика проявляється в особливій ролі прецеденту, який постає не тільки як головне джерело права, а і як метод, котрий дозволяє вирішити майже будь-яке питання, що виявилось у правовому полі, не тільки на підставі вже сформованих прецедентів, а й за допомогою нових, які з'являються у ході розгляду конкретної судової справи [5, с. 8].

Ідеологічною основою англо-американського (англосаксонського) типу кримінально-правових систем є, по-перше, розуміння кримінального права як щита проти невинуватого свавілля до людини з боку державної влади; по-друге, «мінімальна» криміналізація як захист людини від невинуватих посягань на її свободу з боку влади та необхідність допущення свободи розсуду індивіда (свободи самореалізації) у «прикордонних» ситуаціях, у яких інтереси держави перетинаються з інтересами особистості; по-третє, особливе розуміння підстав кримінальної караності: виправдовується покарання особи не тільки (і навіть не стільки) формальним порушенням кримінальної заборони, скільки проявленою нею у вчинку «моральною злобністю», що заслуговує осуду з боку суспільства [7, с. 7–9].

Мусульманський тип кримінально-правової системи відображає особливості кримінально-правового регулювання суспільних відносин у державах із релігійною системою права, яка заснована на релігії ісламу, розташованих на Близькому Сході, в Азії та Африці (Іран, Ірак, Пакистан, Саудівська Аравія та ін.).

Специфіка домінуючого праворозуміння у рамках релігійного типу правових систем продиктована специфікою сприйняття права як явища, що має божественне походження. Таке праворозуміння має за основу той факт, що право, джерела права, юридичні обов'язки і суб'єктивні права є складовими частинами, які визначають лінію поведінки людини в рамках релігії [5, с. 8].

Основна ідея цього типу кримінально-правових систем полягає в оцінці різних обставин життя з погляду релігії [8, с. 9–10].

Як зазначає спеціаліст у галузі ісламського права Х. Бехруз, дотримання норм у правових системах ісламських (мусульманських) держав забезпечується не примусовою силою держави, а релігійним осудом; принциповим моментом у розумінні ісламської концепції прав людини є орієнтація ісламського права на колективні засади і єдність усіх мусульман. Майже всі права сформульовані через власні обов'язки [9, с. 129–130, 253].

Щодо безпосередньо аналізу нормативності кримінального права в мусульманському типі кримінально-правових систем, то кримінально-правові норми відображають основні цінності ісламу, до яких належать релігія, життя, розум, продовження роду, власність. Злочини, які посягають на ці цінності, визнаються найбільш тяжкими і караються найбільш серйозно [9, с. 129–130, 253].

Має свою специфіку кримінально-правова охорона моральності у сфері статевих стосунків. Крім того, в ісламських державах найбільш суворі у світі санкції за злочини проти власності, навіть членушкодження. Так, в Ірані «за першу крадіжку відсікають чотири пальці правої руки, окрім великого; за другу – відсікають половину ступні лівої ноги; за третю – призначають пожиттєве ув'язнення; за четверту – смертну кару, навіть тоді, коли крадіжка вчинена у тюрмі» [10, с. 75].

Соціалістичний тип кримінально-правової системи у традиційному вигляді був властивий СРСР та державам соціалістичного табору. Сьогодні у рамках соціалістичного устрою залишилися такі країни, як Куба, Китай, В'єтнам, Лаос, Північна Корея. Лише в Китаї мешкає 1 млрд. 266 млн. людей, фактично п'ята частина населення Землі, тому доцільно звернути увагу на досвід цієї країни.

Праворозуміння у Китаї базується насамперед на конфуціанстві. Для формування домінуючого праворозуміння принципове значення має співвідношення моралі і права та, відповідно, моральних і правових норм. Необхідно особливо підкреслити пріоритетність моральних норм перед нормами правовими. Це продиктовано специфікою конфуціанської моралі та, відповідно, своєрідним розумінням права, яке полягає у невизнанні вирішальної його ролі в регулюванні суспільних відносин і залежності його норм від норм моралі [5, с. 8].

Кримінально-правовий вплив у Китаї характеризується ідеологічною спрямованістю, в основі якої органічно поєднані переконання конфуціанства і соціалізму із превалюванням державних інтересів над інтересами індивідів [11, с. 8].

У КК Китаю передбачено досить широке застосування смертної кари – вона закріплена в санкціях понад 80 статей Особливої частини (всього 351) [12, с. 254–285].

Наприклад, 9 грудня 2009 р. у Китаї за контрабанду 4 кг героїну до смертної кари був засуджений громадянин Великобританії Акмаль Шей. Він став першим європейцем, страченим у Китаї за минулі півстоліття [13, с. 140].

Таким чином, кримінально-правовий вплив у межах соціалістичного типу кримінально-правових систем, зокрема в Китаї, може характеризуватись як такий, для якого ідеологічний складник є частиною визначення характеру такого впливу.

Постсоціалістичний тип кримінально-правової системи об'єднує східноєвропейські держави колишнього соціалістичного табору, а також республіки, які входили до складу СРСР, а нині об'єднані чи були до недавнього часу об'єднані в рамках СНД (наприклад, Азербайджан, Білорусь, Грузія, Казахстан, Росія, Україна).

У цих державах вплив римського права обмежений набором ідей і лише в окремих випадках – норм та інститутів. Як наслідок, має місце примат публічного права над приватним, підвищена роль держави у приватних справах, а в концепції правового статусу особи обов'язки переважають над правами [14, с. 181–189].

Як влучно пише М.Ю. Кузьміна, думка про закон як про правовий ідеал не є традиційною для нашої правової культури й імманентна західноєвропейському світорозумінню і світовідчуттю [15, с. 3].

Аналогічні висновки робить і К.О. Шелестов, який стверджує, що «основна маса населення України відчуває недовірливе ставлення до права, ... у населення зберігається переконаність у завищеній

регулятивній можливості права та спроможності держави у вирішенні нагальних проблем» [5, с. 8].

У кримінально-правовій сфері має місце певна близькість такого типу кримінально-правових систем до романо-германського: прагнення до кодифікації кримінальних законів, відмова від прецедентного і звичаєвого права, узагальнені формулювання кримінально-правових норм тощо [4, с. 76]. Водночас, на відміну від кримінально-правових систем романо-германського типу, у постсоціалістичному типі кримінально-правових систем кримінальне законодавство має повністю кодифікований характер. Офіційно позиціонується, що єдиним формальним джерелом кримінального права є кримінальний закон [4, с. 76].

Сучасні концептуальні засади в постсоціалістичному типі кримінально-правових систем засновані переважно на поглядах класичної школи кримінального права із привнесенням ідей соціологічної школи [16, с. 11].

Кримінально-правові заходи утворюють багатокліпну систему заходів кримінально-правового впливу, до якої можуть бути включені не лише покарання, а й інші заходи кримінально-правового характеру [17, с. 345–346].

Висновки. Підбиваючи підсумки всього викладеного, можна відзначити таке. Особливостями нормативності кримінального права в романо-германському типі кримінально-правових систем можна

назвати такі: право є основним регулятором суспільних відносин, функціонування якого не перебуває у прямій залежності від інших чинників соціального життя; особлива значущість надається ідеї законності; має місце прагнення до писаного права і відмова від прецедентного та звичаєвого права; кодифікація більшості кримінальних законів.

Специфіка нормативності кримінального права в англо-саксонському типі кримінально-правових систем проявляється в особливій ролі прецеденту, який постає не тільки як головне джерело права, а і як метод, який дозволяє вирішити майже будь-яке питання, що виявилось у правовому полі.

Релігійний чинник є невід'ємним елементом нормативності кримінального права у мусульманському типі кримінально-правових систем.

Ідеологічний складник є частиною визначення характеру нормативності кримінального права у соціалістичному типі кримінально-правових систем.

Самобутність нормативності кримінального права у постсоціалістичному типі кримінально-правових систем полягає у тому, що має місце примат публічного права над приватним, підвищена роль держави у приватних справах, а в концепції правового статусу особи обов'язки переважають над правами; кримінальне законодавство має повністю кодифікований характер; єдиним формальним джерелом кримінального права є кримінальний закон.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сигалов К.Е. Среда права : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / К.Е. Сигалов. – М., 2010. – 57 с.
2. Оборотов Ю.Н. Изменение парадигмы методологии юриспруденции / Ю.Н. Оборотов // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2013. – Т. 13. – С. 32–40.
3. Балобанова Д.О. Щодо співвідношення понять «динаміка» та «розвиток» / Д.О. Балобанова // Правове життя сучасної України : матер. Міжнар. наук.-практ. конфер., присвяченої ювілею акад. С.В. Ківалова (м. Одеса, 16–17 трав. 2014 р.) : у 2 т. Т. 1 / відп. ред. В.М. Дрьомін. – Одеса : Юрид. літ-ра, 2014. – С. 520–524.
4. Ведерникова О.Н. Современные уголовно-правовые системы: типы, модели, характеристика / О.Н. Ведерникова // Государство и право. – 2004. – № 1. – С. 68–76.
5. Шелестов К.О. Домінуюче праворозуміння у функціонуванні правових систем: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / К.О. Шелестов. – Одеса, 2010. – 17 с.
6. Кузьмина М.Ю. Идея законности в западноевропейской и российской правовых культурах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / М.Ю. Кузьмина – М., 2011. – 25 с.
7. Есаков Г.А. Учение о преступлении в странах семьи общего права : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Г.А. Есаков. – М., 2007. – 46 с.
8. Волобуев А.В. Концепт человека в антропологии ислама : автореф. дис. ... канд. философ. наук : спец. 09.00.13 «Философская антропология, философия культуры» / А.В. Волобуев. – М., 2012. – 20 с.
9. Бехруз Х. Исламські традиції права : [монографія] / Хашматулла Бехруз – Одеса : Юрид. літ-ра, 2006. – 296 с.
10. Антонюк Н.О. Кримінально-правова охорона власності : [навч. посіб.] / Н.О. Антонюк. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. – 514 с.
11. Швачкина Л.А. Гуманность в контексте культурных традиций Востока и Запада : автореф. дис. ... докт. философ. наук : спец. 24.00.01 «Теория и история культуры» / Л.А. Швачкина. – Ростов-на-Дону, 2011. – 42 с.
12. Ахметшин Х.М. Современное уголовное законодательство КНР / Х.М. Ахметшин, Н.Х. Ахметшин, А.А. Петухов. – М. : Муравей. – 432 с.
13. Музика А.А. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення : [монографія] / А.А. Музика, О.П. Горох. – К. : А.В. Паливода, 2012. – 404 с.
14. Оборотов Ю.М. Традиції та оновлення у правовій сфері: питання теорії (від пізнання до розуміння права) : [монографія] / Ю.М. Оборотов. – Одеса : Юрид. літ-ра, 2002. – 280 с.
15. Кузьмина М.Ю. Идея законности в западноевропейской и российской правовых культурах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / М.Ю. Кузьмина. – М., 2011. – 25 с.
16. Баумштейн А.Б. Концептуальные начала уголовного права России : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А.Б. Баумштейн. – М., 2015. – 365 с.
17. Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи в Україні: культурно-антропологічна концепція : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О.В. Козаченко. – Одеса, 2012. – 430 с.